

תטהרו

שני מכתבי הדרכה

מחולק לזיכוי הרבים

לעיי"נ שמואל בן שלום ז"ל

רבים הנבוכים בקיום מצות התשובה עד כדי שמרגישים יאוש מלקיימה. והנה מלבד הפסד המצוה יש בזה הפסד רב לכל חיי האדם בעוה"ז ובעוה"ב [וכדנתבאר לקמן במאמר חזרה בתשובה בחודש שבט].

וכשבאנו לחקור את סיבת היאוש מצאנו שנובע מג' סיבות עיקריות:

- א. חוסר בהירות בהלכות התשובה [מה מעכב במצוה ובכפרה, ומה נדרש רק לכתחילה, ומהם הדברים שאינם מן הדין, ועוד].
- ב. הרגשה שאין ביכלתנו לשוב מחמת שאין קבלותינו מחזיקות מעמד.
- ג. הרגשה שאין בכוחנו לשוב משום ריבוי עוונותינו.

והנה הסיבה הראשונה נתבארה בקונטרס "מעשה התשובה" [טעויות הנפוצות, גדרי ההלכות והדרכה למעשה], ולסיבות השנייה והשלישית הבאנו כאן מהקונטרס שני מכתבי שאלה ותשובותיהם בצידם.

ויה"ר שנוזכה לטהר נפשנו בתשובה אמיתית.

להערות הארות ושאלות, ניתן לפנות -

למייל: m.hatshuva@gmail.com

פקס: 03-6785001

פלא': 052-7119031

ברצוננו לפרסם בהמשך מאמרים נוספים המחזקים את מצות התשובה.

לתועלת המשך זיכוי הרבים נשמח לקבל תגובות.

ניתן להשיג את קונטרס "מעשה התשובה" במייל הנ"ל.

חזרה בתשובה בחודש שבט... *

הננו באים בשורות אלו לעורר על ענין יסודי בדרכי עבודת ה' אשר רבים אינם שמים לב אליו וההפסד רב.

מרגלא בפי בני הישיבות כאילו ענין התשובה קשור לחודש אלול ולעשיית, אך באמת עיקר צורת התשובה הוא לחזור בתשובה **מיד** כשמכיר שחטא¹, פשוט להצטער, לקבל ע"ע שלא יחזור על כך ולומר לה' חטאתי לפניך ולבקש סליחה.

והנהגה זו לחזור בתשובה מיד כשמכיר שחטא כתבה רבינו יונה [שער א' אותיות ב-ד] **וחייב אותה בחריפות רבה** עיין בכל דבריו העתקנום למטה² ונרחיב עוד להלן.

והנה יש בהנהגה זו תועלת עצומה לענין **החרטה והעזיבה ושאר עיקרי התשובה**.

אך קודם נבאר כמה מחויבת ההנהגה הזאת כבר **מעצם חובת התשובה**. ראשית יש לדעת שלשוב בתשובה ולהתודות הוא **מצות עשה וחיוב גמור מה"ת** הרובץ על האדם מהרגע שעבר עבירה כמו שכתבו הרמב"ם ורבינו יונה¹, א"כ חל בזה הכלל מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה, ועוד שכמו במצוה אחרת כפדיון הבן או השבת אבידה אם אדם ישהה מלקיימה בלי גבול יהיה בעינינו **כרשלו ופושע**, ומאי גרעא מצוה זו?

אמנם במצוה זו יש הרבה יותר מכך, שכל יסוד מצות התשובה הוא מתוך **הקשר והיחס** שיש לאדם עם אביו שבשמים, וניקח למשל בעל ואשה שהאשה מתוך כעס וחולשה הטיחה דברים בבעלה וביישה אותו לפני בניו או קרוביה. הרי כשתתעשת ותחזור לעצמה חייבת דבר ראשון לחזור אליו להתנצל ולפייסו. שהרי **הפגיעה והבגידה קיימת** ודורשת תיקון, היתכן שלא תאמר לו כלום ותמשיך את החיים כמקודם, עד שתצטרך ממנו כסף לקנות ואז תאמר לו **סליחה בעלי אני מתנצלת שלפני חודשים וחצי פגעתי בך??** הלזו אשה ייקרא? הרי בינתיים **כל היחס שביניהם מקולקל**.

ואפי' בפגיעה בשוגג מחויבת הנהגה זו. למשל ראובן יוצא מביתו בפזיזות ולא שם לב לשמעון שהולך שם ובמרוצתו דחף ראובן את שמעון והפילו לתוך הבוץ והלה נחבט והתלכלך. ממדת דרך ארץ פשוטה שראובן **יעצור ויתנצל מעומק ליבו על שפזזתי** ועל שלא השגחתי בך, אבל **היתכן שראובן ימשיך בדרכו כאילו לא היה כלום?** הרי זה בעצמו פגיעה עצומה בשמעון, מה אני, קיר או פסל?? ואם כך דין הדיוטות, עבד לפני מלך על אחת כמה, ולפני מלך מלכי המלכים על אחת כמה וכמה.

¹ והן הרמב"ם והן רבינו יונה לא תלו את עיקר מצות התשובה בימים נוראים, אלא העמידוה כמצוה בפני עצמה. הרמב"ם [בפתיחה לתשובה] "מצות עשה שישב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה". ובר"י [בפתיחת שע"ת] "ולמדם והזהירם לשוב אליו כי יחטאו לו". והר"י [ש"ב, י"ד] לא הזכיר את הימים הנוראים אלא כדרך חמישי להתעורר לתשובה, אבל עכ"פ זמנה מיד. **וכן** נכון לאדם שבסוף היום לפני שינתו יתבונן במה שעשה כל היום ואם יראה בהם דבר שאינו הגון ישוב עליו **לא לתר** כמ"ש המ"ב סי' רל"ט ס"ק ט'.

² וז"ל: ודע, כי החוטא כאשר יתאחר לשוב מחטאתו **יכבד עליו מאד ענשו בכל יום**, כי הוא יודע כי יצא הקצף עליו ויש לו מנוס לנוס שמה, והמנוס הוא התשובה, והוא עומד במרדו והינו ברעתו, ובידו לצאת מתוך ההפכה, ולא יגור מפני האף והחמה, על כן **רעתו רבה**. ולא ימצא איחור התשובה **זולתי בעמי הארץ**, אשר הם ישנים שוכבים ולא ישיבו אל לבבם, **ולא דעת ולא תבונה להם** למהר להמלט על נפשם. ויש מהם נדחים מעל השם ברוך הוא ולא יאמינו לעונש החטא. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות יט.): אם ראית תלמיד חכם שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו עתה שב איש נאנח במרירות לב ברגזה ובדאגה ודלפה עינו מתוגה, כי יפגשוהו יצרו שנית ויזדמן החטא לידו יכבוש את יצרו ויזכור אשר עברה עליו כוס המרירות ולא יוסיף לשתותו עוד. וכאשר יאחר לשוב, בבא החטא לידו יפול במוקשו כנפול בתחלה, **ויגדל עונו האחרון מאד**, ותעלה רעתו לפני השם, כי מראשית לא חשב כי פתאום יבוא היצר השודד עליו אך אחרי אשר ראה דלות כחו ואשר גברה יד יצרו עליו וכי עצום הוא ממנו, היה עליו לראות כי פרוע הוא ולשית עצות בנפשו להוסיף בה יראת ה' ולהפיל פחדו עליה ולהצילה ממארב יצרו ולהשתמר מעונו.

* מאמר זה נערך עפ"י מאמר שקבלנו מאחד מלומדי הקונטרס [הרב א.א. שליט"א], וייש"כ.

וברבינו יונה משמע שאם החוטא כשנודע לו מתאחר לשוב הרי שהאיחור לשוב נחשב למרידה [שהיא לשון השייכת למזיד שעובר מתוך פריקת עול (יומא ל"ו)].

וז"ל [ש"א, ב'] **"כי החוטא כאשר יתאחר לשוב מחטאתו יכבד עליו מאד ענשו וכו' וכו' והוא עומד במרדו"**. פתח בחטא וסיים במרד. כי מה שאינו רואה צורך לבקש סליחה זה עצמו **כפריקת עול, וכבלתי מכיר במלכות ה' ודרישותיו והחיוב שלו אליו**³.

ועתה נשוב לבאר **התועלת** שיש בזה **לקיום עיקרי התשובה** עצמם.

החרטה: 1. כשהאדם סמוך למעשה החטא ומרגיש אותו ומרגיש איך לא נהג כהוגן כשיכול היה להתגבר, חרטתו הרבה יותר גדולה מאשר לאחר זמן (וכע"ז כתב ר' יונה ש"ב, ל"ב).

2. ועוד כי עצם הדבר שאחרי שהכיר שחטא לא הצטער ולא התחרט מראה שבלבו החטא אינו נורא ואפשר להשלים איתו ולהמשיך החיים הלאה, ואיך אח"כ יעורר עצמו לחרטה חזקה?

ולדוגמא במשל שהזכרנו, אם האשה שבזתה את בעלה אינה מפייסת מיד אותו הרי היא מראה שאין לה חרטה אמיתית על מה שעשתה לו וגם אם תבוא לאחר זמן לפייסו נראה שאין זה אלא מסיבות חיצוניות.

וכך היא המציאות שקשה לאדם להתעורר לחרטה שלימה אחר שמשך חצי שנה הראה שזה לא נורא [וגם אם לבסוף ישוב יִרְאֶה הדבר שאין זה אלא מחמת שחפץ בכתיבה וחתימה טובה], **מה שאין כן כששב מיד נקל לו להתחרט כהוגן.**

הקבלה להבא: 1. אחרי חצי שנה גם אם זוכר את החטא כבר מצוי שאינו זוכר כ"כ את הגורמים שלו וגם לא את תוקף הנסיון יקבל על מצב שכבר רחוק מתודעתו⁴? וזו עבודה קשה מאד, אבל כששב מיד מכיר הוא בתוקף הנסיון וכמשקבל ע"ע לעמוד בשכזה נסיון קבלתו אמיתית⁵.

2. אם משאיר את הטפול בחטאים לאלול ולעשי"ת הרי מחמת רבויים מצוי שישכח חלקם, ואף אלו שיזכרם יקשה עליו לחשוב כראוי על כל אחד מהם.

3. ועוד שקשה לאדם לקבל ע"ע כמה דברים [ואצ"ל הרבה] בבת אחת ואילו כששב לאלתר מקבל רק על אותו חטא⁶.

ויש סיבה נוספת להזדרז בתשובה. כמו במשל עם האשה הנ"ל שכל זמן שלא פייסה את בעלה הרי שהוא **מקפיד עליה ואין לו קורת רוח ממנה**, וגם אם תבשל מאכלים טובים או תקנה לו מתנה יפה כל זמן שאינה מתחרטת על מה שדברה [ולא מופקע שתבייש אותו שוב בעתיד] הרי כל מעשיה לא רצויים אצלו.

³ ונראה מקורו בגמ' שבועות ריש יג. שקוראת לנמנע מתשובה 'עומד במרדו'. וז"ל הרמב"ן בדרשתו לר"ה "והתשובה חסד גדול על הבריות אבל עונש גדול הוא להם, שזמן שאדם חוטא עובר על רצון בוראו שעה אחת בשעת החטא וכשהוא עומד ואינו שב בתשובה **עומד במרדו כל ימיו ואינו חושש לעשות רצון בוראו**".

והשתא יש להתייחס לכל חטא שאפשר לשוב ממנו לא רק כתיקון המעוות אלא כמי שעומדת לפניו מצוה חדשה לעשות ומניעת עבירה חדשה.

⁴ ובפרט לפמשנ"ת בקונטרס [תשובת המזיד אותיות א, ב], שהקבלה מצריכה את השב להכיר בתוקף הנסיון שנכשל בו ועל דעת זה לקבל ע"ע, עיי"ש.

⁵ ובאופן זה הרבה מעיקרי התשובה יותר **קרובים אלינו**. היגון [שבעל לב מרגיש יכול בשעתו להצטער על חטא גדול אפי' עד דמעות], הבושה, ההכנעה ועוד. [כמו כן מי שהוא בן דעת יוכל ע"י גם למנוע את עצמו פעם או פעמים ממילוי תאוותו וכיו"ב לכפרת החטא (כמש"כ הר"י בעיקר התשיעי, והמ"ב סי' תקע"א ס"ק ב') ויהיה זה גם בטוי לצער שלו ולנכונות לסבול צער הפרישה מן החטא].

⁶ וכמו שמילי דעלמא כל אחד יודע שאין זה מן החכמה לדחות פרעון חובות כשיכול לשלם עכשיו שכן לבסוף יצברו לחוב גדול שיקשה עליו לפרעו.

[וכאן המקום להזכיר מערמת היצר שאחרי שאדם דחה תשובתו ונצברו לו חטאים מרובים מגיע אז היצר לייאש את האדם מכובד העבודה שלפניו ואומר לו הרי לא תוכל להשלים תשובתך ומה שווה כל המאמץ שתעשה לשוב אם לא תוכל לקיים המצוה לגמרי [וראה במכתב ב' מה שיש להשיב לדברי היצר].

כן החוטא כל זמן שלא שב אין תפילתו ועבודתו ומצוותיו רצויים לפני ה' כמש"כ ר' יונה "ומה הועילה בכל קניניה אם רעה בעיני אדוניה" [ש"א, י'] "ומנחה לא ירצה מידו" [שם, מב] ע"ש.

וא"כ כמה חבל על כל יום שעובר והאדם נשאר בגדר חוטא ונוזף ומרוחק מה' ואין נחת רוח ממנו, וע"י קצת התבוננות ודיבור קל של תשובה יכול להפוך כל זה. כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו.

וכל זאת מלבד ההצלה העצומה שיש לו בזה מעונשים קשים. למשל אדם נכשל בלה"ר או שאר איסורים הרי הוא צפוי לייסורין בעוה"ז ולפעמים אף מתחייב מיתה בידי שמים כגון המצער אלמנה ויתום אפילו בדברים [ע"י שע"ת ג', כ"ד] או שהפסיק ממשנתו [ע"י אדר"י סכ"ו] ואפילו זלזל בנטילת ידים או באסור דרבנן אחר [ע"י שע"ת ג', ה'] - הרי על כל אלו לפעמים חייב מיתה וכשיהיה חלילה בשעת סכנה ודאי שיעמוד מלאך ויקטרג עליו ועלול להתפס בעונו ר"ל, אבל אם מיד כשהכיר חטאו הצטער עליו והתודה לפני ה' ונתן ללבו לא להכשל בו עוד הרי ניצול מכך⁷, ומי פתי לא ינצל אפשרות הצלה קלה כ"כ [ומה עצום חסד ה' בקבלת התשובה!].

וכתב המ"ב [סי' קי"ט ס"ק ד'] "אם יש לו עוון מחודש מזכירו בפירוש בתפילה הקודמת [הסמוכה] אצלו ויאמר התפלה בהכנעה ועכ"פ בקול בוכים ויקבל עליו שלא לעשות עוד כזה מדעתו וכו' ", הנה הצריך המ"ב לעשות התשובה כבר בתפלה הסמוכה לחטא.

וידוע על הבית הלוי זצ"ל שהרבה פעמים באמצע דבורו עם אדם היה פורש לחדר אחר ואח"כ חוזר ונתברר שסבר שחטא בתוך דבריו והלך לעשות תשובה וודוי כדי לא להתעכב מתשובה⁸.

סיכום עשרת הרעות של המתאחר מן התשובה

א. עובר על "מצוה הבאה לידיך אל תחמיצנה", והמזדרז מקיים דין זריזים מקדימים למצוות.

ב. הפגיעה בהקב"ה גוברת במה שלא שב לאלתר וחשיב כפורק עול.

ג. יכבד עליו מאד ענשו בכל יום (לשון הר"י ש"א, ב).

ד. עלול יותר להכשל שוב בחטא, והמזדרז לשוב זוכה שיהיה גדור יותר מלחטוא (ר"י א-ד).

ה. ואם יכשל שוב אזי מלבד עצם החטא "יגדל עונו האחרון מאד" (לשון הר"י הנ"ל).

ו. כל זמן שלא שב אין תפלתו ועבודתו ומצוותיו רצויים לפני הי"ת.

⁷ וראה מ"ר בלק [פרשה ב', ט"ו] ויאמר בלעם אל מלאך ה' חטאתי שהיה רשע ערום ויודע שאין עומד מפני הפורענות אלא תשובה שכל מי שחוטא ואומר חטאתי אין רשות למלאך ליגע בו, עכ"ל.

ומשמע שכבר משמכיר בחטאו ומודה בו [עוד קודם לקבלה של התשובה] ניצול מהפורענות [עכ"פ לפי שעה], ומכאן זירוז למכיר בחטאו שיזדרז תיכף להודות בו לפני השם.

⁸ וגם בשבת אע"ג שוידוי נאסר בשבת מ"מ "חרטת עוונות טוב לומר בכל יום [אפילו בשבת] כיון שאינו בלשון וידוי" [מ"ב סי' רפ"ח ס"ק ס"ב]. ונראה שגם יכול בליבו להתוודות ממש [ראה כד הקמח ערך וידוי שכתב שכשאינו יכול להתוודות בפיו יתודה בליבו].

כמו כן יש לעורר שלפעמים אדם עושה פעולה שהוא מסופק אם היתה כדין, אבל מאחר שכבר נעשה המעשה, אומר לעצמו למה לי לטרוח לברר ההלכה, מאי דהוה הוה. ואין זה נכון שהרי מאי דהוה לא הוה, שאם יתברר שלא היה כדין תצטער ותתודה ותקבל שלא תשוב לכך, ואז יתכפר לך כאילו לא היה. משא"כ אם תשאר בספק לא רק שישאר החטא אלא שמסתמא בעתיד כשיבוא לידך שוב, תורה לעצמך היתר ותכשל שוב.

עוד ראיתי מעוררים שראוי לחנך גם הקטנים למצוה זו של תשובה שאם עשו עבירה [שאינם רגילים בה] יתודו, שאם אין מחנכים בילדות יקשה לקיים בגדלות [ואולי גם מן הדין צריך ללמדם זאת משום חובת חנך].

ז. צפוי ליסורים וגם עלול להתפס בעונו למיתה (בפרט בשעת סכנה).

ח. כשירצה לשוב פעמים שלא יזכור על מה לשוב.

ט. גם כשיזכור יקשה עליו להתחרט ועוד יותר יקשה עליו לקבל ע"ע כהוגן.

י. וכ"ש שיקשה עליו מאד [וכמעט מן הנמנע] שיוכל לקיים את עיקר היגון ועוד [ומדרגות התשובה ומעלותיה לפי גדל המרירות ועוצם היגון], לשון הר"י אות י"ג].

יזכנו ה' להשיב הדברים אל לבנו ונזכה להיות עומדים בטהרה לפני ה' תמיד!⁹.

⁹ וז"ל המנורת המאור [הביאו השלי"ה במסכת ר"ה אות קט] התשובה היא על שבע מעלות זו גדולה מזו. **המעולה והטובה שבכולם היא התשובה הנעשית תיכף למשובה והיא מקובלת מיד** ועל תשובה כזאת אמר ר' אבהו [ברכות לד:]: במקום שבע"ת עומדים אין צדיקים גמורים עומדים... וזאת היא התשובה הגדולה שבכל אלו שבע המעלות לפי שלא נתעכב בחטא עכ"ל.

מכתב א' - בענין שקבלותינו לא מחזיקות מעמד

לכבוד הרה"ג וכו' בעמ"ח קונטרס מעשה התשובה שליט"א

זכיתי ואיקלע לידן חיבורכם הנפלא ומצאתי בו הרבה דברים שהיו חדשים לי במצות התשובה. ומאד נהנתי מהדברים הן מהתוכן והן מהבהירות והן שהצלחתם להוציא קונטרס קצר בבחינת מועט המחזיק את המרובה. יה"ר שתזכו להוסיף וללמד ולזכות את הרבים.

אמנם גם אחרי לימוד הקונטרס אני מרגיש שיש דברים שעדיין מעיקים עלי בקיום מצות התשובה ואשמח אם תבארו לי הדברים יותר וידע כת"ר שרוב שאלותי הן שאלת רבים.

א. שאלה. המציאות אצלי [ואצל הרבה בני תורה אחרים] שכל שנה כשמגיע סוף השנה ועושים חשבון הנפש על כל השנה אני מגלה שאותם העבירות שהיו לי בשנה הקודמת נשארו. ולא השתנה אצלי כמעט כלום וכל מה שהועילה קבלתי היא שלפעמים מחמתה הייתי בחיזוק זמן קצר. וא"כ זה מוכיח שאין ביכלתי לעשות תשובה כדין שמהותה לקבל קבלה אמיתית שלא אשוב לחטוא לעולם.

תשובה*. הנה הרגשתך שאינך יכול לקבל קבלה אמיתית על העבירות שעשית היא הרגשת רבים, והיא נובעת מאחת משלוש טעויות: א) שסוברים שבכל סוגי העבירות יש את חיוב הקבלה שלא ישוב לעשותם לעולם, ב) שסוברים שאם הקבלה לא מחזיקה מעמד מוכח שאין התשובה אמיתית, ג) שמחסירים בתוקף הקבלה.

ונבארן:

א) נתבאר בקונטרס [בח"א בביאור הטעות השלישית הרביעית והחמישית] שחיוב הקבלה שלא ישוב לזה החטא לעולם הוא רק בעבירות מזיד שידע בשעת מעשה את האיסור ולא כבש את יצרו ולא בעבירות שוגג, וכן איננו בדברים שהם מעל יכלתו [חוסר כונה בתפילה ובברכות ועוד] ובדברים שהם מדריגות ומעלות, וכן בהרבה מהמידות כעס וקנאה ועוד אין את חיוב הקבלה הנ"ל [כמבואר בקונטרס בתשובה על מידות], ומי שאינו מודע לחילוק היסודי הנ"ל וחושב שמחויב לקבל על כל הדברים הללו מרגיש שעומד בפני שוקת שבורה ומייאשת, דבכל אלו אין ביד האדם לקבל ע"ע שלא ישוב לעשותם לעולם [ונתבאר שם מהו חיוב קבלתם].

ב) מציאות זו שיש קבלות שלא מחזיקות מעמד איננה דבר שהתחדש בדורות האחרונים. הנה כתב הרמ"ק [הו"ד בספר מעלות תשובה שער ח' אות ז'] "כתשובתנו ביוה"כ שבין וחוטאין וחוזרין ושבין ותשובה זו מרוצה לפי שעה וכו' והקב"ה מקבל תשובה זו", וכ"כ המבי"ט [בבית אלוקים פ"ו] דהתשובה מועילה גם בענין "ששב האדם בכל שנה ושנה וחוזר אח"כ למה שחטא".

וכבר קדם להם המאירי (חיבור התשובה מאמר א' פ"ט) שכתב "מי שבעת התשובה גומר בלבו לעזוב דרכו הרעה תכלית העזיבה [דהיינו לגמרי] אבל אחר זה יכריחהו יצרו לשוב לחטוא **וכן תמיד** [דהיינו שחוזר בתשובה ומקבל על להבא שילחם עם יצרו ושוב חוטא ושוב מקבל על להבא שילחם עם יצרו ושוב חוטא וכו'] שזה אמנם כבר היתה תשובתו תשובה בעת העשותה והועילה על החטאים הקודמים".

וכבר קדם להם הרס"ג [אמונות ודעות מאמר חמישי פ"ה] שכתב "ואבאר עוד כי האדם כאשר **יסכים בעת תשובתו בלב שלם כי לא יִשְׁנֶה**, תהיה תשובתו מקובלת ואם תשיאהו התאוה לשנות אח"כ בחטא

* לתועלת המעיינים נוספו הערות לתשובה.

אין תשובתו נפסדת אך ימחלו לו העוונות שהיו קודם התשובה ויכתב עליו מה שיהיה לאחריה, וכן אם ינהג המנהג הזה **פעמים רבות** שישוב ואח"כ ישנה לחטא" וכו'. הנה גם הוא לא נתן קיצבה בדבר ואפי' עשרות פעמים ויותר, כל שבעת תשובתו היתה קבלתו אמיתית וגמר בדעתו ללחום עם יצרו הרי שגם אם אח"כ יצרו נצחו והכשילו הועילה תשובתו וזכה לכפרה.

והטעם לדבריהם - דגם המקבל ע"ע קבלה אמיתית ללחום עם יצרו לעולם ובעת קבלתו נמצא במצב שאם יבוא לו כזה נסיון הוא יעמוד בו, מ"מ אין זה מכריח כלל שישאיר בעתיד במצבו זה, שהאדם הוא בחירי לעולם ואינו קבוע בדרגתו הרוחנית [כמש"כ הגר"א בביאורו למשלי טו, כד וז"ל "כי בלתי אפשר (לאדם) שיעמוד בדרגה אחת וכו"'] ואף אם ישאר בדרגתו זו לא פסקה ממנו הבחירה לשוב ולהרשיע כמאמרם [קידושין ל:]: יצרו של אדם מתחדש עליו בכל יום, ולכן אין בכשלונו של אחר התשובה ראייה לחסרון באיכות הקבלה בשעתה. וכל שעשה כדין את קבלתו - הרי שכבר זכה בה לתשובה.

נמצא שהמבחן לאמיתיות התשובה והיותה מקובלת לפניו יתברך הוא רק בשעת מעשה התשובה ואין הדבר תלוי בעתידות אם יצליח לנצח את יצרו¹⁰.

ג) עליך לבדוק בעצמך את טיב קבלתך - האם קבלתך היתה שלימה מצד הכרת מציאות קושי הנסיון. הנה ישנם אנשים שרוצים, ואפילו רוצים מאד, שלא לשוב לחטא וכבר חושבים שיותר לא יחזרו לחטא ומזה סבורים הם שעלתה בידם מצות הקבלה דתשובה - וטעות היא בידם, שהרי הקבלה דתשובה מצריכה נכונות לעמוד בצער כיבוש היצר שיגיע בשעת הנסיון והיינו שיכיר בקושי הצפוי לו ולא ירתע ממנו ועל דעת הצער הזה יקבל על עצמו¹¹, ונמצא שאנשים אלו, כל שחסרה להם הנכונות לעמוד בצער כיבוש היצר - הרי שעדיין עומדים הם רק בשלב של 'רצון טוב' לקבל על עצמם. נוגעים הם במצוות הקבלה דתשובה אך לאחוז בה עוד לא הגיעו. ופשוט שהטועים בכך אין להם להתפלא כלל אמאי לא הועילה קבלתם ובכל שנה הם חוזרים לכשלונותיהם.

והנה בדורנו רבו היקרים שהגם שיש להם הנכונות לעמוד בצער כיבוש היצר, מ"מ מחמת המציאות ששבים על חטאיהם כל שנה רואים עצמם **כבלתי מסוגלים לשוב** ונופלים ביאוש המונע מהם מלקבל ע"ע עוד את הקבלה דתשובה, שטבע המתיאש שמאבד את כח אמיצות הלב הנדרש לקבלה זו [וגם אם עוד ממשיכים בכל זאת לקבל מ"מ כבר חסר באמיתיות קבלתם] והרי הקבלה מעכבת בתשובה,

¹⁰ והגם שתכלית הקבלה היא הפרישה מן החטא **בפועל לעולם** עכ"ז **גדרה** הוא רק לפי **שעת עשיית** התשובה [דוגמא לדבר מצוות ת"ת, שהגם שתכלית הלימוד הוא שיבין וידע (פיהמ"ש סנהדרין בהקדמה לפי חלק) מ"מ גדר המצווה היא עצם הלימוד גם כשאינו מגיע לידיעה].

עוד יש להוסיף ביאור דלא רק מחמת היות האדם בחירי סגי בגדר הזה. הנה נראה שתכלית הקבלה דתשובה היא **לא רק** היותה האמצעי העיקרי לעזיבת החטא לעולם אלא יש בה עוד תכלית בפ"ע, שהרי מצינו [כמשנ"ת בח"א, סוף 'הטעות השנייה'] שאף מי שיצליח להמנע מלחזור אל החטא כל ימיו ורק החסיר את הקבלה עדיין לא קיים את מצות התשובה, והיינו שיש חיוב על הקבלה בפ"ע מלבד מניעת החטא לעתיד.

ובטעם חיוב זה י"ל דהנה כל אדם מישראל מיום הכנסו למצוות משועבד לקיים כולן, וצ"ב מה מוסיפה הקבלה דתשובה על דבר שהוא כבר מחויב בו [ראה משך חכמה סו"פ נצבים שעמד בזה], וי"ל שבכל עבירת מזיד יש משום פריקת עול שמים והעובר פועל בנפשו הרגשה של פריקת עול מצווה זו ונעשה לו החטא כדבר ששייך לעשותו [עיין שע"ת ש"א, ה'] ומעתה עליו לשוב ולתקן ולהקים עליו מחדש את עולה שפרק, וזאת ע"י קבלת התחייבות עולמית שלא ישוב לזה החטא, וזוהי הקבלה דתשובה **שכבר ברגע עשייתה נתקן הדבר**. ובכך מתבאר נמי טעם לגדר המצווה דסגי ליה בשעת הקבלה ואינו תלוי באם יעמוד בנסיון בעתיד.

¹¹ והדרך לבדוק אם יש לו נכונות לעמוד בצער כיבוש היצר היא ע"י שיצייר לעצמו בשעת קבלתו את הנסיון ואת הקושי בהתגברות על היצר ויגמור בדעתו שאינו נרתע מהקושי. וראה בדעת תורה לר' ירוחם ממיר [דברים ב' במאמרים פ' האזינו עמ' קס"ו] וז"ל [בקיצור] והיה הגרי"ס צ"ל אומר כי באמת אין עצה אחרת וצריך האדם ביוה"כ לצייר לעצמו מכל חטאיו שעבר עליהם ולחשוב עליהם איך היה עושה עכשיו אם יבוא לפניו אותם החטאים עצמם באותם המצבים כבשעת החטא ודווקא על כגון זה יעשה תשובה עכ"ל. וראה מש"כ בזה עוד בתשובת המזיד, הערה 15.

ולא ידעתי מלשון שאלתך אם אתה מאלה שנפלו כבר ביאוש לקבל ע"ע כהוגן, או שאתה רק מאלה שדואגים אם מועילה השתדלותם לקבל ולשוב.

דיש חילוק - שכל הממשיך לקבל ע"ע כהוגן [כדנתבאר בקונטרס ולעיל] כבר מובטח הוא מרבותינו הראשונים שהבאנו שהתקבלה תשובתו אף שחוזר שוב ושוב לחטאו, ואילו מי שנפל ליאוש הרי שחסרה לו הקבלה דתשובה ומפסיד את מצוות התשובה.

והנה אם אכן נפלת במחשבת היאוש שאין בכוחך לתקן את הדבר שאתה חוזר ונכשל בו פעמים כה רבות, הרי כבר למדת בקונטרס שאי אפשר ואין צריך לקבל את הקבלה שלא ישוב לחטא לעולם על חטאי השוגג ועל הדברים שמעל ליכולת ועל השגת המעלות ועל תיקון המידות, וממילא בכל אלו אין מקום ליאוש על חוסר הצלחה לקיים מה שהבטחת לעצמך שלא תכשל בהם עוד.

ואף אם תמצא שיאושך הוא מלשוב מחטא שהוא באמת נגד הדין ושהיה ביכולתך להשמר ממנו ושנעשה במזיד, ושקיבלת ע"ע כהוגן כנ"ל ונכשלת בו שוב ושוב פעמים רבות [וזה אינו מצוי], גם בזה אין מקום ליאוש כלל כי אין העבר מכריח את העתיד והיאוש הוא מהטעיית היצר¹², ובה נדריכך בשני דברים: הראשון - הדרכת הר"י ביסוד התשובה [ד"ה וזו הדרך אשר ילך בה] והיא שתקבל ע"ע את הקבלה דתשובה רק ליום אחד [או לפחות מזה] ולמחרתו תקבל שוב לעוד יום אחד וכך תעשה בכל יום עד שתתרגל בעזיבת החטא ותתחזק לקבל לעולם כדן^{13,14}.

ועוד תועלת נפלאה תשיג כאשר בכל פעם שתסיים פרק זמן קצר של קבלתך "בשלום" ללא מכשלה, תודה ותשבח לבוראך על אשר עזרך להנצל מיצרך וכבר זכית להיות שעה אחת בתשובה בעוה"ז¹⁵. ודע שבעשותך זאת אתה מחזק בתוכך את המודעות שלך להיותך מצליח, וראיית ההצלחה היא הדבר המעודד והמחזק הגדול ביותר. וראה הערה¹⁶.

השני – הדרכת הגרי"ס שהבאנו בח"ב אות ו', עיי"ש [הובאה בקיצור לקמן במכתב ב].

וכל האוחז בהדרכות אלו אף אם הרבה לשוב לחטאיו פעמים אין מספר, אין אצלו עוד מקום ליאוש.

¹² שהרי היאוש מביא לחדול מכל השתדלות ובאמת לעולם יכול האדם לעשות משהו שיקדם אותו למטרה.
¹³ שהקבלה "לעולם" לכל החיים היא העבודה הקשה שבתשובה וע"י חלוקתה ל"מנות" קטנות מתמעט הקושי, ובראיית כל הצלחה מרגישים עידוד הנותן כח להוסיף בהשתדלות [ובאמת אנו כבר רגילים ביסוד זה מרבותינו בעהמו"ס שליט"א בהדרכתם בכמה מהקבלות המצויות לקבל בתחילה רק על זמן מסוים].

¹⁴ הנה הר"י שם הודיע גם להרבות בוידויים לפני כל אכילה, וריבוי הוידויים יעזרהו להרחיקו מכל עוון וחטא, עיי"ש. ולא כתבנו זאת בהדרכה דידן משום שדבר זה אינו מעיקרי התשובה אלא רק עצה לעזרו להגיע אל התשובה וכמדומה שלפי מצב הנצרכים לכך בדורנו ריבוי הוידויים קרוב להכביד ולעכב את רפואת המיואש. אכן בגמר תשובתו כשיקבל ע"ע קבלה שלימה יתודה כדן. וכל היכול להוסיף בוידויים בינתיים זוכה לזרז את הגעתו לתשובה השלימה.

¹⁵ הר"י שם, ד"ה הגיע עת האוכל.

¹⁶ וכאן המקום לבאר מעט מהו המבט הנכון על מחשבת יאוש עקב כשלון בקיום המצוות. הנה דבר מצוי הוא שאדם פחות מתפעל ממקרי הצלחתו לעמוד בקבלתו מאשר מקרי כשלונו בה וזאת משום שהמחשבה המצויה על עצמו היא שאחרי שהוא קיבל הוא חייב להצליח וכשמצליח רואה זאת כדבר המובן מאליו וממילא אינו שם ליבו להתפעל ולהתעודד ממה שכבר הצליח, משא"כ מכשלון הוא מתפעל ומתמלא אכזבה אך לא עמד בקבלתו, ועם מבט "משחיר" זה על עצמו הוא בונה לעצמו תדמית שהוא אדם שאינו מסוגל לעמוד בקבלתו ועי"ז בא לייאוש.

ובאמת עליו לשנות את מבטו, שהרי יש להתפעל מההצלחה יותר. הנה האדם חמרי בטבעו וחמריותו לעולם מושכת אותו אל ההיפך מכל רוחניות ושמירת המצוות, וממילא הכשלון הוא דבר שבטבע וכל הצלחה בקיום קבלתו היא גילוי של הכח הרוחני שבו המסוגל להתגבר על קשיים. וכשאדם יפנים בליבו ידיעה זו ילמד להתפעל מכל הצלחה [ודומה הדבר למש"כ הר"י הנ"ל שאם הצליח לעמוד זמן קצר בקבלתו כבר יודה וישבח לבוראו שזכה להיות שעה אחת בתשובה], וכבר מפעם הראשונה שהצליח ישאב עידוד שאכן יש לו יכולת להתמודד עם פיתוי היצר וגם אם נכשל אח"כ אין זה סתירה לעצם יכלתו ולמהותו הרוחנית, ועי"ז ירחיק מעצמו את היאוש ועוד יקל עליו להיות מוסיף והולך בקבלתו. וכשמצליח בשנייה ובשלישית כבר רואה בעין את התקדמותו לקראת נצחונו הגמור על יצרו, ואין לך עוד גדול מזה.

מכתב ב' - בענין שאין כח לשוב מחמת ריבוי העבירות

לכבוד הרה"ג בעהמ"ח קונטרס מעשה התשובה שליט"א
שלומכון ישגא,

ראשית אודה מאד לכת"ר על שהאיר את עיני בהרבה דברים במצות התשובה, זכיתי ללמוד את הקונטרס כמה פעמים וכל פעם גיליתי בו דברים חדשים נוספים.

ולענ"ד הקונטרס יש בו תועלת גדולה לבי' דברים :

א. לדעת את הלכות תשובה באופן מעשי מפורט וברור.

ב. להראות שהרבה מהדברים הגורמים לאדם רפיון ויאוש מקיום מצות התשובה אינם נכונים, ואפרט חלקם :

1. גם אם חוזר לחטאו שוב ושוב אי"ז ראה שלא זכה לתשובה.

2. עשרים העיקרים שמנה השע"ת אינם מעכבים לזכות לתשובה וכפרה.

3. גם החרטה שהיא מג' העיקרים המעכבים, א"צ שיעור גדול ומספיק שחושב הלואי ולא הייתי עושה זאת.

4. גם הקבלה להבא שלא **יש** **לעצם החטא** לעולם שהיא העיקר הקשה בתשובה [בפרט בחטא שדש בעקביו] אינה נדרשת בכל החטאים אלא רק בחטאי מזיד ולא בחטאי שוגג, ולא במעלות ומדרגות ולא בדברים שמעל יכולתו, ולא במידות שחיובן מ"והלכת בדרכיו".

אמנם עדיין אני מרגיש רפיון ידים מכיוון שבאותם חטאים שאני דש בעקבי [כביטול תורה, לשה"ר, שיחה בטילה באמצע הלימוד ובהמ"ד וכו'] אני מרגיש שאין בכוחי לקבל לעזוב לגמרי את החטא, והגם שהבאתם [תשובת המזיד אות ה'] את עצת הר"י לקבל לזמן קצר ואח"כ להמשיך לעוד זמן קצר וכו', גם זה אני מרגיש שאין בכוחי לעזוב לגמרי את כל החטאים אפי" רק לזמן קצר, ואכן ראיתי שהבאתם שם גם את הדרכת הגר"ס לקבל רק על הבחי' הקלות שבחטאים שזה אכן יש בכוחי, אבל כתבתם שם שבקבלה על הבחי' הקלות לא זוכים עדיין לכפרה שלימה גם על הבחי' הכבידות, ונמצא שביוהכ"פ אני לא אזכה לכפרה שלימה על כל העבירות!

ועוד אני מרגיש שאני לא יכול לקבל עזיבת החטא אפילו בבחינות הקלות על כל החטאים כולם בב"א, וכל זה מביאני ליאוש מלהתחיל בעבודת התשובה. ושמעתי מכמה מחברי שגם הם מרגישים כמוני ואודה מאוד לכת"ר אם יוכל לישוב דעתי בענין גדול זה.

תשובה

א. הנה השורש להרגשתך הרעה בענין כפרת יוה"כ הוא מה שרגילים העולם לצפות להשגת שלימות הכפרה והטהרה בכל החטאים כולם ע"י תשובת יוה"כ, ונסמכים בזה על הכתוב ביוה"כ [ויקרא ט"ז, ל] מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, וככל שמחשבה זו מושרשת יותר בלב האדם כך הוא יותר מרגיש מופתע לרעה ומאוכזב כאשר נוכח לראות שעוד לא עלתה בידו תשובה שלימה וממילא חסר הוא את הכפרה השלימה ביוהכ"פ, ועוד מתקשה הוא לקבל שמצות התשובה פעמים מצריכה עבודה ממושכת להשגת שלימות הכפרה.

ראשית יש לדעת ששלימות הכפרה לא תמיד ניתנת להשגה ביוה"כ לבדו ויותר ממנה שלימות הטהרה. הנה על מזיד בעוונות החמורים [שיש בהם כריתות ומיתות ב"ד] לא ניתן לזכות בשלימות הכפרה

ביוה"כ, והשגתה מגיעה רק ע"י יסורים¹⁷ או ע"י עמל התורה, חסד, תפילה וצער הנפש על עוונות¹⁸, וכן הוא אף גבי חטאי שוגג החמורים [דוגמת שגגת שבת] בזה"ז שאין לנו קרבן חטאת להשלים את הכפרה¹⁹.

ואף במקום שהושגה כפרה שלימה עדיין אפשר שיהיה חסר בטהרה ובריצי להשי"ת כדכתב הר"י [ש"א, ט'] "והנה מדרגות רבות לתשובה וכו' ואמנם לכל תשובה²⁰ תמצא סליחה [היינו העברת העונש ממנו], אך לא תטהר הנפש טוהר שלם להיות העוונות כלא היו זולתי כאשר יטהר האדם את לבו ויכין את רוחו כאשר יתבאר" - וזאת מבאר והולך בכל השער הראשון בביאור כל עשרים עיקרי התשובה, ששבעה עשר מהם הגם שאינם לעיכובא בכפרה מ"מ לעיכובא הם בטהרה ובריצי, ועשייתם היא עבודה גדולה וממושכת אשר פעמים צריכה יותר מיו"כ אחד²¹.

ואף גבי עצם השגת הכפרה ע"י ג' העיקרים המעכבים, מי שיש לו הרבה עבירות שמורגל בהן יהיה קשה לו מאוד לקבל קבלה אמיתית בבי"א על כולן, וכבר עמד בזה רבינו הח"ח [בית ישראל פ"ו] וכתב "אף שלשוב בתשובה שלימה על כל מה שקלקלנו **בפעם אחת בזמן קצר אי אפשר** מ"מ יש בידינו להתחיל בתשובה בהדרגה וכו"²².

והנה יש שהיצר מטעה את האדם לייאש אותו מעסק התשובה ואומר לו הרי ממילא לא תוכל לקיים את התשובה על הכל וא"כ מה שווה כל ההתאמצות שלך, ויש להשיבו בברירות שכמו שבשאר מצוות אין תלות בין מצוה למצוה וכל מצוה יש לה קיום בפ"ע ואדם לא יתיאש מקיום מצוה אחת משום איזה קושי שיש לו בקיום מצוה אחרת, כך גם בתשובה אין תלות בין עבירה לעבירה, וכל עבירה ששב עליה מקיים מ"ע גמורה של תשובה ווידוי²³, והעבירה בטילה ומתכפר לו עליה ומקבל עוד שכר על חזרתו ממנה, ולמה להתייאש?

ומעתה יש לחלק: אותן העבירות שאינן מורגל בהן וממילא קל לו לשוב מהן - יזדרז לשוב מהן ויזכה לקיום מ"ע ולכפרה שלימה בהן²⁴, ואותן עבירות שהורגל בהן הגם שאכן לא בפי"א יוכל לשוב מהן לגמרי מ"מ יכול להתחיל לשוב מהן בהדרגה. ושלושה מיני הדרגות יש לנו: קבלה לעת עתה רק על זמנים קצרים [הדרכת הר"י], קבלה רק על בחינות הקלות [הדרכת הגרי"ס], וקבלה רק על מקצת מהעבירות [הדרכת

¹⁷ ברייתא יומא פו. עבר על כריתות ומיתות ביי"ד ועשה תשובה, תשובה ויוה"כ תולין ויסורין ממרקים. [ואבל מה שכתוב כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם שהוא אמור על הטהרה שהשי"ת מטהר אותנו מן העוון ומכפר עלינו כפרה שלימה ביום הכפורים בלא יסורים, זה נאמר על מצות לא תעשה, אבל על כריתות ומיתות ביי"ד תשובה ויוה"כ תולין ויסורים ממרקים - לשון הר"י ש"ד אות י"ז].

ולשון הסיפא דקרא "מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו" - הר"י שם פירשה דאין זה הבטחה אלא ציווי, דזו מ"ע לעשות תשובה ביוה"כ, והר"מ [תשובה א', ד'] הגם שפירשה בתור הבטחה, מ"מ פירש דזה קאי רק אהלאוין הרגילים.

¹⁸ הר"י בש"ד אותיות יא, יב מקרא ד'בחסד ואמת יכופר עון'.

¹⁹ הר"י גבי עוון הכרת [ש"ד, ב'] "לא תושלם כפרת החוטא בו גם בשגגה עד שיביא חטאת וכו' וכו', אכן יתכפר עונו ביסורים וכו' ויש עצה ותקנה לחוטא במעשים טובים להגן עליו מן המכאובים וכו' עכ"ל [וע"ע מש"כ בקונטרס בנספח ג' אות א].

²⁰ מייירי לאחר שעשה את שלושת עיקריה המעכבים כמש"כ באות י"ט "ואין תשובה פחותה משלושה אלה".

²¹ אכן יש קצת משמעות ברי" [ד, ח] שמשגולת יוה"כ גם לזכות את השבים ממעלת הריצי אף שלא השלימו את עבודת העיקרים שאינם מעכבים, וכן משמע במבי"ט [בית אלקים פט"ו] וכן משמע קצת ברמח"ל [דרך השם, פ"ח אות ה].

²² והנה הח"ח שם הציע סדר עבודה להתחיל בתיקון חטאי הדיבור משום היותם שכיחים [ונראה גם משום שחיונם מה"ת] ונראה עוד להוסיף שמוטב להתחיל באותם עבירות שהם שורשיות ומושכות אחריהם אחרות [דוגמת שמירת הראיה, התחברות לחברה רעה, ביטול התבוננות מוסרית].

²³ כדכתבו הראשונים, הו"ד בקונטרס בחלק תשובת המזיד הע' 42.

²⁴ ומערמת היצר למשוך את לב האדם להתפס לעבירות שקשה לו לשוב מהן כדי שיסיח דעתו מלשוב על אותן עבירות שקל לו לשוב מהן. ובאמת יש יותר תביעה על ביטול תשובת עבירות שתשובתן קלה מאשר אלו שתשובתן כבדה, וכמו שאמרו "קשה עשנו של לבן מעשנו של תכלת", וכדביאר הגרי"ס באגרותיו.

הח"ח], קחם מהקונטרס. ודבר פשוט וברור הוא שאין להתייחס מאיזו מצוה מחמת שהדרך להשגתה ארוכה ובהדרגה.

וצריך לדעת שבעצם מה שמתעסק בלשוב כבר מקיים בזה את רצון ה' וזוכה להתקרב אל ה' ולסיעתא דשמיא המובטחת לרוצה לשוב²⁵.

ועוד יש לדעת שכבר בחרטה ועצם רצונו לשוב, עוד קודם להצלחתו לקבל ע"ע כדן, זוכה אדם לעורר את מידת הרחמים שתעכב את הפורענות כדי ליתן לו שהות לשוב בתשובה כדן²⁶, ואף אם בעתיד לא יזכה להשלים תשובתו מ"מ יועילו לו החרטה והרצון לשוב להקל מענשו בעוה"ז ובעוה"ב²⁷.

וכבר עמד **מרון הגרי"ס** על חולי היאוש ויצא לחזק לב הבריות שלא להתפתות לעצת היצר המייאש מקבלת התשובה בראות באדם את גודל התאוה וקושי הקבלה לכיבוש היצר, וכתב באגרת ז' שהנה לא יכבד לפני האדם בעת היותו מדוכא ביסורי חולי לעמול לחפש ולראות להקל מחלתו - ומדוע לא נעשה כן לנפשנו לראות לכה"פ לקיים המצוות הקלות לפנינו לקיימם ולהשמר מהעבירה בבחינה הקלה אשר תצילנו מיסורים קשים ומרים רח"ל, **ובזה אין מקום ליאוש לפני האדם** אם ישים לבו ונפשו להשגיח בהנהגת צרכי הגוף [ללמוד מזה] להשתמש כך בצרכי הנפש, עכ"ד.

ויש לך לשמוח בהביטך אל כל הצלחה להוסיף **משהו**²⁸ בעזיבת החטא ואל תרבה להביט אל אשר עדיין חסר לך. [וראה מה שהוספנו לבאר בזה במכתב א' בהערה בסופו].

וכבר הובטחנו "הבא ליטהר מסייעין אותו" [יומא ל"ח]: ו"אמר הקב"ה פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרוניות נכנסות בהם" [מד"ר שה"ש ה,ב עה"פ "קול דודי דופק"].

[יש לציין שקושי ההתמודדות מול ריבוי העבירות שעסקנו בו עד כאן נובע בד"כ מכך שלא נעשתה תשובה על אתר כל אימת שנכשל באיזה חטא, והחכם עיניו בראשו למנוע מעיקרא מציאות קשה זו ע"י שיזדרז לשוב תיכף לכל כשלוך (ודבר זה נתבאר היטב בהקדמה לעיל)].

²⁵ וכל זה מלבד מה שזוכה להנצל מלחטוא מכאן ולהבא באותו חלק שכבר קבל, ועוד שמקיים בזה מ"ע של יראת השם [ראה שע"ת ג-ט].

²⁶ מבי"ט בבית אלקים פ"א, אוה"ק ויקרא כו, ט"ו ד"ה לבלתי עשות, אור ישראל אגרת ל', וכן נראה בהרבה מרבתינו [ויתבאר אי"ה במאמר הרהור תשובה].

²⁷ כן מבואר במבי"ט [פ"ב] וכן משמעות הרמב"ן עה"ת [דברים ל"א, יז-יח], ויתבאר אי"ה במאמר הנ"ל.
²⁸ וז"ל הגרי"ס [אגרת ז'] "אכן גם המעט טוב מאוד, **אין ערוך לה בעיני תבל**" ועוד [שם] "ובכל בחינה **קטנה שבקטנות** [שבקבלת התשובה] **אין ערוך ואין די באר הצלחת נפשו להנצל מצרות רבות ונצורות ואין לנו ר"ח גדול מזה**".